

19. YÜZYIL RUS EDEBİYATINDA KADINLARIN DERGİCİLİK FAALİYETLERİ

IN 19TH CENTURY RUSSIAN LITERATURE JOURNALISM ACTIVITIES OF WOMEN

Güneş SÜTCÜ*

ÖZ: Rus edebiyatı tarihinde kadınların ilk defa II. Yekaterina döneminde (1762-1796) özgürleşme sürecine dahil oldukları gözlenir. Bu duruma bağlı olarak kadınlar gerek düzyazı gerek şiir alanında yaptıkları çevirilerin yanı sıra, özgün eserler de ortaya koyarlar. 19. yüzyılın başlarına gelindiğinde kadınların kültürel aydınlanma konusunda önemli roller üstlendikleri görülür. Kadınların edebi faaliyetlerinde gözlenen gelişim, dergicilik faaliyetlerine de sirayet eder. Bu bağlamda çalışmada 19. yüzyıl Rus edebiyatında kadınların dergicilik faaliyetleri kronolojik olarak incelenmektedir. Yaşanan sosyo-kültürel olayların dönem edebiyatına yansımaları göz önünde bulundurularak yapılan incelemede, 18. yüzyılın son çeyreğinde ilk kadın dergisinin faaliyet göstermeye başladığı, kadınların dergicilik faaliyetlerinin 19. yüzyılın ilk yarısında oluşum ve gelişim süreci evresinde olduğu, ikinci yarısında ise yükselme evresine geçildiği anlaşılmıştır. Bununla birlikte kadınların tekelinde yürüyen edebiyat salonlarının dönem edebiyatının gelişim sürecinde oynadığı role dikkat çekilmiştir. Bu anlamda edebiyat salonu buluşmalarına dönemin önemli kadın yazar ve şairlerinden Z.A.Volkonskaya, A.P.Yelagina, Ye.P.Rostopçina ve K.K.Pavlova gibi isimlerin ev sahipliği yaptıkları görülmüştür. Çalışmanın sonucunda aydınlanmacı ruhu benimsemiş kadınların yürüttükleri dergicilik faaliyetleriyle 19. yüzyıl Rus edebiyatının gelişim sürecine sağladıkları katkılar ve oynadıkları roller gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl Rus edebiyatı, kadın yayıncı, dergi, yayın, faaliyet.

ABSTRACT: It is observed that women were involved in the liberation process for the first time in the history of Russian literature during the reign of Yekaterina II (1762-1796). Depending on this situation, women produce original works in addition to their translations in the field of both prose and poetry. By the beginning of the 19th century, it is seen that women played an important role in cultural enlightenment. The development observed in women's literary works also affects journal publishing activities. In this context, journal publishing activities of women in 19th century Russian literature are examined chronologically. Considering the reflections of the socio-cultural events experienced on the literature of the period, it is understood that the first women's journal started to operate in the last quarter of the 18th century, women's journal publishing activities were in the formation and development process in the first half of the 19th century, and increased in the second half. In addition to this, the role played by the literature halls, which are under the monopoly of women, in the development of the literature of the period was pointed out. In this sense, it has been observed that names such as Z.A.Volkonskaya, A.P.Yelagina, Ye.P.Rostopçina and K.K.Pavlova. In the conclusion part of the study, it is tried to show the contributions and roles of women who have adopted the spirit of enlightenment to the development process of Russian literature in the 19th century with their journal publishing activities.

Keywords: 19th century Russian literature, woman publisher, journal, publishing, activity.

* Dr. – Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü / Eskişehir - gunesutcu@anadolu.edu.tr (Orcid ID: 0000-0001-9496-4051)

Giriş

Rusya 18. yüzyılda siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan büyük bir evrimleşme sürecine girer. Bu durumun ortaya çıkmasında I. Petro'nun (1689-1725) Batılılaşma reformları etkili olur. Uygulanan reformlarla birlikte bilhassa kültürel hayatta bir aydınlanma gerçekleşir. I. Petro kendisine yönelik tüm eleştirilere rağmen, 18. yüzyılın başlarından itibaren Rusya'nın modernleşmesi ve Batılılaşma sürecine yön vermeyi sürdürür. Batıyla girilen etkileşim neticesinde Rusya'nın düşünsel anlamda farklı ve yeni bir vizyona pencere açtığı görülür. Buna bağlı olarak kadınlar, daha etkin ve işlevsel roller üstlenmeye başlarlar. I. Petro döneminde Rus toplumunun değişmesini ve gelişmesini sağlayan yayın faaliyetlerine kadınlar da aktif bir şekilde katılım sağlarlar.

Bu çalışmada, 19. yüzyıl Rus edebiyatında kadınların dergicilik faaliyetleri dönemin sosyo-kültürel perspektifi göz önünde bulundurularak kronolojik olarak incelenmektedir. Rusya'daki kadınların yerel dergilerde yürüttükleri yayın faaliyetleriyle dönem edebiyatının gelişiminde oynadıkları roller ve sağladıkları katkılar vurgulanmaya çalışılmıştır.

Sosyo-Kültürel Olayların 19. Yüzyıl Rus Edebiyatına Yansımaları: “Kadınlar ve Dergi Çağı”

I. Petro'nun¹ başlattığı yayıncılık faaliyetlerini çarice II. Yekaterina devam ettirir. Rus edebiyatında dergicilik faaliyetleri, 18. yüzyılın esasen ikinci yarısında oluşum göstermeye ve şekillenmeye başlar. İlk Rus dergisi *Akademii Nauk*, 1755 yılında II. Yekaterina'nın inisiyatifi doğrultusunda yayımlanır (Smeyuha, 2011: 10). İlk Rus mizah dergisi olan *Vsiyakaya Vsiyaçina* yine bizzat Yekaterina'nın girişimiyle yayımlanmaya başlar. Derginin ilk sayısında yürütülen politikaların desteklenmesini sağlamak ve dönemin edebiyatçılarını yüreklendirmek adına yaptığı girişimler başarı sağlar. Kısa süre içinde çok sayıda mizah dergisi yayımlanır (Walicki, 2013: 49). Bunlar arasında dergicilik faaliyetleri konusunda öncü bir isim olan Nikolay İvanoviç Novikov'un 1770'lerde *Truten*, *Pustemelya*, *Jivopisets*, *Koşelek* adlı dergilerle masonlara ait *Utrenniy Svet* adında düşünsel bir dergi de vardır (İnanır, 2008: 203). Ne var ki II. Yekaterina, Novikov ile düşünsel anlamda çatışır ve bunun üzerine sıkı bir sansür uygulamaya karar vererek tüm mizah dergilerini kapatır. Bu bağlamda II. Yekaterina'nın kendi yönetim anlayışını korumak adına aldığı bu kararın yanısıra, dönemin kültürel hayatına sağladığı olumlu eylemlerin etkisine de bakmak gerekmektedir.

II. Yekaterina dönemi, Rus kadınının ilk kez kendi düşünce ve yeteneklerini ifade edebilme imkanı bulabilmesi açısından önemlidir. Bu duruma dikkat çeken Rus yazar ve çevirmen Yelena Osipovna Lihaçeva'ya göre (1890: 273) o dönem Rusya'nın en eğitimli iki kişisi de kadındır. Biri çarice II. Yekaterina'nın kendisi, diğeri ise asıl adı Yekaterina Vorontsova

¹ I. Petro'nun kızı Yelizaveta Petrovna, ilk Rus bilimsel ve popüler dergiyi yayımlayan isimdir. bk: (Lapşina, 2015: 180).

olan prenses Daşkova'dır. Daşkova, dergicilik faaliyetleriyle aktif bir şekilde ilgilenen isimlerin başında gelir. Hatta yine Lihaçeva'nın iddiasına göre (1890: 265) Novikov, editörlüğünü yapmış olduğu dergilerde kadınların kaleme aldıkları her şeyin çok iyi olmasalar dahi yayımlanmasını ve onlardan övgüyle söz edilmesini ister. Dergilerde genç prenseslerin yaptığı çeviriler dahi yayımlanır. Kadın yazarlar yalnızca çeviriler yapmakla kalmaz, aynı zamanda özgün edebi eserler de kaleme almaya çalışırlar. Dönemin yazar ve yayıncıları, kadınların daha aktif bir şekilde edebi ve yayın faaliyetlerinde bulunmaları konusunda çağrı yaparlar. Kadın yazarların birbirleriyle tanışmaları ve etkileşime girmeleri için onları cesaretlendiren ve onlara güç veren şiirler adarlar. Nitekim eleştirmen Yekaterina Şepkina'ya göre 19. yüzyılın başlarından itibaren kadınların her yıl dergilerde aşırı duygusal öğelerin hakim olduğu yayınlar yaptıkları görülür. Bu dönemde gerek on üç on dört yaşlarındaki kız çocuklarının gerek ileri yaşlardaki kadınların yayıncılık ve edebi faaliyetlerde buldukları dikkat çekici bir detay olarak değerlendirilebilir.

Dönemin kitle iletişim araçlarının faaliyetlerinde yürütülüş şeklini olumsuz etkileyen iki unsur söz konusudur. Bunlardan birincisi yayınevlerinin henüz tecrübesiz olmaları, ikincisi ise çarichenin uyguladığı sansürdür. 19. yüzyılın başlarında Rusya'da aydın sınıfını temsil eden Raznoçinetsler, basın ve yayın işlerinin başına geçerler. Faaliyet gösteren dergi ve gazetelerde kadınların katılımı henüz kendinden söz ettirecek düzeyde değildir. Soylu sınıftan gelmeyen ancak emeğinin karşılığını entelektüel bir çalışma ortaya koyarak kazanmak isteyen eğitilmiş erkekler daha ön plandadır. Rusya'da dergicilik faaliyetlerinin bir meslek haline gelmesi, 18. yüzyılın son çeyreğine denk gelir (Konyukova, 2019: 32). V. V. Smeyuha'nın belirttiği üzere (2011: 12-16) Rusya'da ilk kadın dergisi, *Modnoye Yejemesyaçnoye İzdaniye ili Biblioteka Dlya Damskogo Tualeta* adıyla 1779 yılının ocak ayında Petersburg'da yayımlanır. Novikov'un destekleriyle derginin beşinci sayısı ise Moskova'da çıkar. Söz konusu dergi, edebi bir içeriğe sahiptir. Şiir ve nesir türündeki eserlerin derlemelerine de yer verilir. Eserlerin konu seçimlerinde sentimentalizm edebi akımı etkili olur. Kadın ve erkek ilişkilerinde yükselen duygular hakkında konular ele alınır. Derginin okuyucu kitlesinin yalnızca Petersburg ve Moskova'dan değil, Tver ve Pskov'dan dahi olmasında Novikov'un büyük etkisi ve katkısı söz konusudur. 19. yüzyılın başlarında Rusya'nın içinde bulunduğu siyasi konjunktör gereği gerçekleştirilmesi planlanan reformlar konusunda yönetimin pasif davranması toplumda çeşitli düşünsel çatışmalara neden olur. Bu durum aynı zamanda soylu sınıfa mensup kişilerin monarşik yönetim şekline karşıt görüşte olduklarını ifade etmelerinde itici bir güç haline gelir. Ülkenin ekonomik açıdan gelişimi büyük ölçüde yavaşlar. Eğitim alanında ise gözle görülür bir biçimde eğitim sistemi oluşumunun yeniden yapılandırıldığı görülür. Bu çerçevede bilhassa kadınların eğitim almaları konusunda Moskova, Kazan, Saratov, İrkutsk, Astrahan ve Novgorod gibi şehirlerde soylu kız çocukları için enstitüler açılır. Bu duruma bağlı olarak

18. yüzyıl ile kıyaslama yapıldığında 19. yüzyılın ilk yarısında periyodik yayın sayısının 3,5 kat arttığı gözlenir.

Rus Edebiyatında Kadınların Dergicilik Faaliyetlerinin Oluşum ve Gelişim Evresi (1800-1850)

1804 yılında yazar ve yayıncı kimliğiyle bilinen M.Makarov *Jurnal Dlya Milih* dergisinin Moskova'da aylık olarak yayımlanmasını sağlar. Amacı, yeni bir kadın dergisi oluşumuna ön ayak olmaktır. Bu bakış açısıyla dergide yayımlanacak konular arasında kadın ve erkek ilişkilerinin anlatılmasına özen gösterilir. 1815 yılında Petersburg'da *Kabinet Aspazii* adıyla bir başka dergi yayımlanır. Bu derginin okuyucu kitlesi, yine soylu kadınlardır. Bir önceki *Jurnal Dlya Milih* dergisinden farkı, kadınların dış güzelliklerinin yanısıra karakterlerindeki olumsuz yanlara daha nesnel bir bakış açısıyla yaklaşılmasıdır. Bununla birlikte aşk, dostluk, hayatın anlamı, ilahi bir öz olarak insanın tanımlanması gibi farklı konuların ele alındığı görülür. Bu bağlamda söz konusu derginin yayın politikası, Rus kadınlarının yayıncılık faaliyetleri için bir yenilik özelliği gösterir. 1823 yılında Moskova'da bilinen bir yazar olan knez P. İ. Şalikov, *Moskovskiy Zritel*, *Aglaya* dergileri ile *Moskovskiy vedomosti* gazetesi ve *Damskiy Jurnal* adlı dergilerin yayımlanmasını sağlar. *Damskiy Jurnal (1823-1833)*, kadınların dergicilik faaliyetleri tarihinde en uzun soluklu hizmet veren dergi olma özelliği taşır. Edebiyat, eleştiri ve moda olmak üzere içeriğinde üç farklı başlık yer alır. Söz konusu derginin edebiyat bölümüne katkı sağlayanlar arasında P. Ya. Vyazemskiy, D. İ. Hvostov, D. P. Şelehov, V. L. Puşkin gibi şair ve yazarlar bulunur (Smeyuha, 2011: 17-19).

1830'lu yıllarda Rus edebiyatının toplum bilincinde egemen olduğu görülür. Dönemin pek çok çağdaşına göre edebiyat etkin bir sosyal niteliğe sahip olduğu için toplum üzerinde fazlasıyla etkilidir. Bilhassa Raznoçinetsler için yayınları takip etmemek, kitap okumamak kendi halkından kopuşluğu ifade eder. Bu yüzden de okuyucuya daha hızlı ulaşabilmek için yazarlar, kaleme aldıkları edebi çalışmalarını bölüm bölüm dergilerde yayımlamaya başlarlar. Böylelikle faaliyet gösteren dergilerin edebi ve toplumsal yaşamda oynadığı rol daha önemli bir hal kazanır. Dergiler aracılığıyla hem yazarlar daha büyük kitlelere seslerini duyurabilmekte hem de yayımlanan makalelerde dönemin güncel sosyolojik konuları tartışılmaktadır (Olçay, 2013:68). Bu anlamda 19. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında bir nevi dergi çağının başladığından bahsedilebilir.

1830'lu yılların ortalarına doğru Rus toplumunda dergicilik faaliyetlerinin kazandığı güçlü rolün bir temsili niteliğindeki *Damskiy Jurnal*, "kadının bir kişilik olarak tanımı ve toplumdaki rolü"ne değinerek yeni bir temanın konu edilmesine aracılık eder. Dergide çariçe II. Yekaterina, şair A. A. Volkovaya, çevirmen N. İ. Pleşeyevaya, prenses Ye. R. Daşkova hakkında çalışmalar da yayımlanır (Smeyuha, 2011: 20). Bu durum kadınların sosyo-kültürel hayatında iz bırakan ve onlara değer katan isimlerin yarattığı

aydınlatıcı ışığın daha geniş bir kitleye yayılmasının amaçlandığını göstermektedir.

Rusya’da 19. yüzyılın başlarında yalnızca soylular arasında birkaç tane üst düzey edebiyat salonu bulunmaktaydı. Söz konusu soylu topluluğunun ilgilendiği güncel bilgi edinme yolu değişir. Bu bağlamda kadınların tekelinde yürüyen edebiyat salonları ortaya çıkar. Edebiyat ve sanatın konuşulduğu “edebiyat salonları” diye adlandırılan etkinliklerde ev sahipliği yapan kadın toplantının gündemini belirler, davet listesini oluşturur, ikramlar ve diğer davet ritüellerinin uygulanmasına özen gösterir (Üçgül, 2017: 24). 1825-1829 yıllarında dönemin önemli kadın yazarlarından Z.A.Volkonskaya Tver’deki evinde çok sayıda edebiyatçıyı ağırlar. Bu edebiyatçılar arasında V. A. Jukovskiy, E. A. Baratinskiy, P. A. Vyzazemskiy, V. F. Odoyevskiy, P. Ya. Çaadayev yer alır (Lapşina, 2015: 186). Bu evde Puşkin Mariya Volkonskaya Rayevskaya ile vedalaşarak Sibirya’ya gider, Zinaida Aleksandrovna yürek burkan vedalar düzenler (Konyukova, 2019: 33). A.P. Yelagina’nın evi (Kireyevskaya) yine bu bağlamda edebiyatçıların bir araya geldikleri önemli bir başka evdir. 1820-1840 yılları arasında V.F. Odoyevskiy, D. V. Venevitinov, A. Mitskeviç gibi dönemin bilinen edebiyatçıları bu evin salonunda toplanırlar. 1831 yılında bu edebi çevreye S. T. Aksakov ve A. S. Homyakov da dahil olur. 1840’lara gelindiğindeyse N. V.Gogol, M. Yu. Lermontov, F. İ. Tyutçev, İ. S. Turgenyev, A. İ. Hertsen gibi dönemin en önemli yazar ve düşünürleri özel misafirler olarak evi ziyaret ederler. Bununla birlikte Moskova Üniversitesi bilim insanlarından T. N. Granovskiy, P. G. Redkin, S. P. Şevirev, M. P. Pogodin bu evin müdavimleri arasında özel bir yeri olan isimlerdir (Lapşina, 2015: 186). Bu bağlamda dönem edebiyatının gelişim sürecinde bir araya gelinen evlerin salonlarında felsefi tartışmaların yürütüldüğü, üzerinde düşünülen yeni fikirlerin dergi sayfalarında yansıma bulduğu görülmektedir.²

19. yüzyıl Rus edebiyatının ilk Rus kadın şairlerinden Yevdokiya Petrovna Rostopçina, 1840’lı yılların sonlarında Moskova’daki evinin kapılarını edebiyat dünyasının önemli isimlerine açan bir başka isimdir. A.M. Maykov, Ya. P. Polonskiy, A. F. Pisemskiy, D. V. Grigoroviç, M. N. Zagoskin, F. N. Glinka gibi dönemin önde gelen şahsiyetleri bu evi ziyaret edenler arasındadır. Bu evi özel kılan detay, Lev Tolstoy’un Aleksandr Ostrovskiy ile burada tanışmış olmasıdır. Yevdokiya Petrovna’nın misafirleri arasında ünlü sinema oyuncularından M. S. Şepkin, İ. V. Samarin ve P. Viardo da bulunur (Konyukova, 2019: 33).

Karolina Pavlova’nın evinin salonu, yine önemli bir olaya tanıklık edilen Moskova’nın edebi bir mekanı olma özelliği taşır. Çünkü Lermontov, Kafkasya’ya gitmeden önceki son gününü bu evde geçirir. Bununla beraber

---

² Dergicilik faaliyetlerinin ve edebiyatın gelişim sürecinde edebiyat salonlarının rolü hakkında detaylı bilgi için bk: (Bannikov, 1979; Faynşteyn, 1989; Piyetrov-Enker 2005; Stayts, 2004).

Aksakov, Gogol, Grigoroviç, Hertsen ve Fet gibi yetenekli ve önemli kişilikler bu evin ziyaretçilerindendir. Karolina Pavlova'nın kendisi de 1820'li yıllardan beri Yelagina ve Volkonskaya'nın evinin salonunda düzenlenen edebi buluşmalara katılmayı sürdürür (Lapşina, 2015: 186).

Bahsi geçen edebiyat salonu buluşmalarına ev sahipliği yapan dönemin önemli kadın yazarları, şiir ve nesir gibi sanatın farklı türlerinde denemelerde bulunurlar. Bu anlamda Zinaida Volkonskaya, 1819 yılında Fransızca olarak "Dört Novella" (Четыре Новеллы) adlı eserini, 1839 yılında ise tamamlamadığı "Olga'ya Dair Bir Anlatı" (Сказание об Ольге) adlı eserinden bir bölümü *Moskovskiy Nablyutel* adlı dergide yayımlar. Daha sonradan söz konusu tamamlanmamış poemanın tam metin olarak Fransa'da yayımlandığı görülür. Yine *Moskovskiy Nablyutel* adlı dergide 1834 yılından itibaren Ye. Rostopçina'ya ait şiirler yayımlanmaya başlar. Hatta bu şiirler daha sonraları dönemin önemli dergilerinden biri olan *Sovremennik*'in sayfalarında okuyucularla buluşur. 1841 yılında Rostopçina'nın ise şiir derlemesi yayımlanır. Yalnızca şiir sanatıyla değil, nesir alanında da edebi çalışmalara imza atar. Bunlardan en önemlileri arasında "Mutlu Kadın" (Счастливая женщина), "Palazzo Romaglioni" (Палаццо Форли), "İskelede ve Çatski'nin Moskova'ya Dönüşü' komedyasında" (У пристани и комедии 'Возврат Чацкого в Москву...') sayılabilir (Lapşina, 2015: 187).

Karolina Pavlova, 1833 yılında "Kuzey Işığı" (Северный свет) adlı ilk şiir derlemesini Almanca olarak yayımlar. Bu derlemedeki şiirler Puşkin, Baratinskiy ve Yazikov'dan yapılan çeviri niteliğindedir. 1838 yılında ise dönemin bir başka önemli dergisi *Oteçestvenniye Zapiski* ve *Moskvityanın* Karolina Pavlova'nın bazı şiirlerini yayımlar. On yıl sonra da nesir formunda yazılmış ve içinde şiirlerinde yer aldığı "İkili Hayat" (Двойная жизнь) başlıklı romanı yayımlanır. V. B. Bryusov'un Pavlova'nın çalışmalarını iki ciltlik şiir derlemesi haline getirerek bastırması, sanat anlayışının yarattığı etkiyi en iyi ifade eden göstergelerden biridir (Konyukova, 2019: 34).

1850 yılında şair, yazar ve öğretmen kimliğiyle bilinen Aleksandra İşimova tarafından Petersburg'da bilhassa genç kızlar için hazırlanan *Luçî*³ (1850-1860) adlı eğitim dergisi yayımlanır. Okuyucu kitlesi, soylu sınıfının genç kızlarıdır. Hemen sonrasında *Zvezdoçka* (1850-1863) adlı bir başka eğitim dergisi daha çok çocuklar için periyodik olarak yayımlanır (Semyuha, 2011: 21). Bunların yanısıra İşimova kadınların yalnızca kendi eserlerini kaleme almadıklarını, aynı zamanda çeviri faaliyetlerinde de bulduklarını gösteren önemli isimlerden biridir. Bu bağlamda İşimova'nın İngiliz şair Bryan Procter'den çevirdiği "Dramatik Denemeler" adlı eserin *Sovremennik*'te, Anna Engelgardt'ın *Vestnik Yevropı* dergisi için Avrupa ve Amerikan edebiyatından Henrik Ibsen, Balzac ve Mark Twain'in eserlerinden yaptığı çeviriler yayımlanır. Zinaida Vengerova ve Aleksandra

³ Yayımlanan yerel dergiler hakkında daha detaylı bilgi için bk: (Smeyuha, 2011; Lapşina2012; Lapşina, 2019).

Davidova, yine *Vestnik Yevropı* dergisi için Polonyalı romancı oyun yazarı Stefan Zeromski ile İngiliz şair ve yazar Rudyard Kipling'in eserlerinden çeviriler üzerinde çalışırlar (Konyukova, 2019: 34-36).

Anna Bunina, Nadejda Teplova, Yuliya Jadovskaya, Olga Çyumina, Mirra Lohvitskaya gibi isimler çok sayıda şiir kaleme alırlar. Nesir alanında eser ortaya koyanlar arasında Anna Zontag, Aleksandra İşimova, Avdotya Panayeva, Anna Korvin-Krukovskaya, Nadejda Hvoşinskaya (V. Krestovskiy takma ismiyle), Aleksandra Annenskaya ve Lidiya Avilova gibi isimler yer alır (Lapşina, 2015: 187-188). Bu bağlamda gerek şiir gerek nesir alanında çok sayıda kadın yazar ve şairin yayıncılık faaliyetlerinin gelişiminde rol oynadığı gözlenmektedir.

Rus Edebiyatında Kadınların Dergicilik Faaliyetlerinin Yükselme Evresi (1850-1899)

19. yüzyılın ikinci yarısında kadın hareketlerinin fırtınalı gelişimine tanıklık edilir. Bu durum kadınların yayıncılık faaliyetlerinde aktif roller almaya başlamalarını sağlar. Kendi başlarına yayınlar yapmaya çalıştıkları görülür. Rusya'yı terk etmek zorunda kalan Zinaida Volkonskaya, kendi seyahat notlarını arkadaşlarına gönderir ve yazdıkları *Moskovskiy Vestnik*, *Galeteya*, *Severniye Svetı* adlı dergilerde yayımlanır (Lapşina, 2015: 189). Bu bağlamda kadınların kişisel hakları için verdikleri mücadeleye istinaden Rus toplumunda başlayan gelişim, kadınların yayıncılık faaliyetlerindeki rollerini daha aktif hale getirir, hatta çok geçmeden yüksek öğrenim görme ve özgürce çalışma arzusu içinde oldukları görülmektedir.

1857 yılında yazı işleri müdürü olarak M. N. Vernadskaya, profesör İ. V. Vernadskiy'in yayın yapabilmesi konusunda yardımcı olur (Lapşina, 2015: 190). Petersburg'da 1859 yılında *Rassvet* adlı dergi, V.A. Krempin yönetiminde yayımlanmaya başlar. Üç yıl faaliyet gösteren *Rassvet*, genç kızlar için "edebiyat, sanat ve bilim" dergisi olma özelliği taşır. *Rassvet* ismini taşıması ise dönemin kadın çağdaşlarının benimsedikleri yeni yaşam tarzının başlangıcını sembolize eder (Semyuha, 2011: 31-32). Bu derginin önemi, dönemin Rus kadınlarının farklı bir bilince ulaşmalarını sağlamaları ve aydınlanmanın yarattığı gücün farkındalığını gören yeni nesli daha ileriye taşıyacak eylemlere dahil olmaları gerektiğini aşılama amaçlamasıdır. Derginin ilk sayısında verilmek istenen mesaj, kadının kendisine yüklenen eşinin evindeki ev hanımı ve anne misyonunun üzerine çıkarak toplumun gelişim sürecinde rol almalarıdır. Buna karşılık söz konusu derginin kuruluş aşamasında kadınların katılım sağlamadıkları görülür (Konyukova, 2019: 35). Dergide çıkan yayınlara bakıldığında İ. Şişkin, M. Semerskiy, M. Hmırov gibi yazarların kadınları yurtdışındaki kadın faaliyetleri ve yaşamlarıyla tanıştırdıkları görülür (Semyuha, 2011: 33).

Prenses Zinaida Aleksandrovna Volkonskaya, Petersburg edebi çevresinin kadın temsilcilerinden Sofya Dmitriyevna Ponomaryova ve Sofya Nikolayevna Karamzina'nın (yazar ve tarihçi Nikolay Mihayloviç Karamzin'in kızı) kurmuş oldukları edebi müzikal salonları yalnızca kendi

çevrelerinin değil, aynı zamanda toplumun diğer katmanlarının da edebi yaratıcılık sürecini önemli ölçüde etkiler. Bu dönemde kadınların eğitim sorunu, güncel olma özelliği taşır ve kadınların ekonomik bağımsızlıklarını kazanmaları konusunda yaratıcılıklarının gelişimine önem verdikleri ölçüde bu sorunun üstesinden gelinebileceği düşünülmektedir. Bu düşünceyle 1840'lı yıllarda Petersburg ve Moskova'da kadınlar için ilk ticari okullar açılır. 1859 yılında ise kadınlar ilk defa Petersburg üniversitesinde derslere katılma imkânı elde ederler.

D. M. Klimova (1963: 311) "Rus Gazeteciliği Hakkında" (O russkoy jurnalistike) başlıklı makalesinde Rus gazeteciliğinin gelişiminin verilen toplumsal mücadele tarihiyle sıkı sıkıya ilişkili olduğunu ifade eder. Söz konusu makale "çağdaş liberal yayınlar", "Rusya'da dergilerin yayın faaliyetleri tarihçesi" ve "60'lı yıllarda ortaya çıkan toplumsal hareketlerin gelişimi" olmak üzere üç başlık altında ele alınır. Bu bağlamda Klimova'nın da değindiği gibi, 1861'de Rusya'da toprak köleliğinin kaldırılması, kadınların da kendi oluşumlarını yaratabilmeleri için yeni şartların gelişimine zemin hazırlar. 1863 yılında yazar ve kadın eğitimi savunucusu Mariya Vasilyevna Trubnikova (sürgünde bulunan dekabrist Vasiliy Petroviç İvaşev'ın kızı), Rus toplum eylemcilerinden Nadejda Vasilyevna Stasova ve Anna Pavlovna Filosofovaya bir araya gelerek Petersburg'da Rusya'nın ilk ve tek "kadın yayıncılık kooperatifini" açarlar. Böylelikle hem çocuk edebiyatı yayıncılığı ile ilgilenildiği hem de kadınlara yeni çalışma alanları yaratılmaya çalışıldığı görülür (Sütcü, 2019: 61-62). Bu durumun ortaya çıkmasında 1850'lerin sonları ve 1860'ların başlarında Avrupa'da olduğu gibi, Rusya'da da kadınların özgürleşme hareketi için verdikleri mücadeleyle ilişkilidir. Aslında bu durum genç kızların ve kadınların içinde buldukları çevre ile bağlarını hızlı bir şekilde kopardıklarını ve yaratılmaya çalışılan yeni sosyolojik düzene uyum sağladıklarını da gösterir (Titareva, 2015: 65). Kadınların eğitim alabilmeleri konusunda arayışlara girilmesi, özgürlükçü fikirlerinin desteklenmesi, kadın emeğinden faydalanılması gerektiği konusunda hemfikir olan devrimci demokrat ve Rus toplum eylemcilerinden A. İ. Hertsen, N. G. Çerņişevski, N. A. Dobrolyubov, D. İ. Pisarev, N. P. Ogarev, N. V. Şelgunov, K. D. Uşinskiy, M. L. Mihaylov gibi isimler yer alır (Konyukova, 2019: 35).

19. yüzyılın 60-70'li yıllarında Rus kadınlarının özgürleşme mücadelelerinde hem birbirleriyle iyi bir dostluk sergiledikleri, hem de aktif bir organizasyon yöneticiliği yaptıkları görülür. Böylelikle 19. yüzyıl Rusya'sında kadınların özgürleşme hareketlerinde buldukları sürecin eğitim hakkını elde etme, profesyonel anlamda iş hayatına katılım sağlama ve ekonomik bağımsızlığı kazanma mücadelesiyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır (Titareva, 2015: 67-68). Hiç şüphesiz, kadınların toplumsal hayatta varlık gösterebilme mücadelelerinin özgürlükçü düşüncelerini daha iyi bir şekilde ifade edebilmek adına yayıncılık faaliyetlerine girişmelerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim çok geçmeden kadınların yayın faaliyetlerine katılımlarında gözle görülür bir fark gözlenir. Artık kadınlar

özgür bir şekilde iş hayatında yer almak isterler. Çünkü dergi sayfalarında yayımlanması için hazırladıkları çalışmaların altında kendi isimlerini paylaşamazlar. Bu bağlamda kendi kimliklerini gizlemek zorunda kalan kadın yazarlar arasında Mariya Vernadskaya, Mariya Trubnikova, Yevgeniya Konradi, Adelaida Simonoviç, Mariya Tsebrikova, Anna Yevreinova, Lyubov Gureviç, Aleksandra Toliverova-Peşkova, Mariya Pokrovskaya yer alır. Ortaya konulan çalışmaların yarattığı etkiye bakıldığında ise bilhassa feminizm kavramına dikkat çekmeye çalıştıkları ve dönemin toplumsal sorunlarına değindikleri görülmektedir (Konyukova, 2019: 36). 1866 yılında *Jenskiy Vestnik* adlı dergi, Anna ve Nikolay Messaroş tarafından Petersburg'da yayımlanır (Lapşina, 2015: 189). Derginin resmi olarak redaktörlüğünü N.Messaroş üstlenir, ancak yönetim işlerini daha önceden *Russkoye Slovo* adlı derginin redaktörlüğünü yapan N.Blagoşeanskiy yürütür. Bu dergi iki yıl faaliyet göstermesine rağmen Rus yayıncılık tarihinde belirgin bir iz bırakır. *Jenskiy Vestnik*, kadın çalışanların durumu hakkındaki sorunları gündeme taşıyan ilk kadın dergisi olma özelliği taşır. Bununla birlikte çar II. Aleksandr'a (1855-1881) düzenlenen suikastin hemen sonrasında ülkede birtakım ayaklanmalar baş gösterir. *Jenskiy Vestnik*'e göre bu süreç, edebiyatta ve dergicilik faaliyetlerinde kısa bir "sessizlik" olarak tanımlanır (Semyuha, 2011: 36-37).

19. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde büyük ölçüde Yelena Lihaçeva'nın yayınları sayesinde Rusya'da "kadın sorunu" ve "kadın hareketleri" kavramlarının birbiriyle aynı çerçevede değerlendirildiği görülmektedir. Bu bağlamda Rusya'da kadın hakları için feministlerin verdiği mücadele, kadınların aktif bir şekilde periyodik olarak yayın faaliyetlerinde bulunmaları konusunu da gündeme taşır (Prohorova, 2016: 136). Yaşanan bu olumlu gelişmeler neticesinde demokratik bir kimlikle bilinen *Nedelya* adlı gazetenin yönetimini Ye. İ. Konradi-Boçeçkarova üstlenir. Kadınların daha üst seviyede eğitimler alabilmesi konusunda aktivist bir role sahip olan Konradi-Boçeçkarova, cesur karakter özellikleri gösterir. Nitekim 1869-1871 yılları arasında söz konusu gazete katı bir sansür uygulamasına maruz kalır, hatta altı ay içinde iki kere yayın yapması durdurulur. Yayıncı kimliğinin yanı sıra çevirmen de olan Konradi-Boçeçkarova, aralarında *Russkoye Slovo* adlı yayınevinin de bulunduğu pek çok yayıneviyle işbirliği yapar. 1876 yılında M.K. Tsebrikova, on yıl önce Simonoviç'in kuruculuğunu yaptığı *Detskiy Sad* adlı derginin redaktörlüğünü üstlenir. Dergiyi çok iyi bir işleyişe getiren Tsebrikova, derginin ismini *Vospitaniye i Obuçeniye* olarak değiştirir. A.N.Toliverova-Peşkova, çocuklar için yayınlar yapan *İgruşeçka* ve *Na Pomoş Materyam* adlı pedagojik dergilerin kuruculuğunu yapar. Yayıncı Peşkova'ya göre çocuk eğitim dergileri aydınlanmacı ve gelişim odaklı bir neslin yetişmesine yardımcı olmalıdır (Konyukova, 2019: 36-37).

1882 yılında Moskova'da aylık olarak yayımlanan *Drug Jenşini* adlı dergi, M. Boguslavskaya öncülüğünde çıkar. Bu dergi, kadınların çözümlenmemiş sorunlarına yönelik ortak bir arayış içine girilmesi

konusunda çağrıda bulunmayı ve kadın yazarların kaleme aldıkları edebi çalışmaları yayımlamayı birincil görev olarak benimser. Derginin okuyucu kitlesi, farklı alanlarda emek ortaya koyan kadınlardan oluşur. İki yıl faaliyet gösteren dergi, 1884 yılının ağustos ayında son sayısını yayımlar (Semyuha, 2011: 41-44).

1885 yılında *Severnıy Vestnik* adlı derginin ilk sayısı yayımlanır. Bu dergi, redaktör ve yayın kurulunda A. M. Yevreinova ve A. V. Sabaşnikova gibi kadınların yer alması bakımından önemlidir. Dergide G.İ.Uspenskiy, V. G. Korolenko, N. K. Mihaylovskiy ve A. P. Çehov'un çalışmaları yayımlanır. 1892 yılında A.A. Davidova, *Mir Bojiy* isminde özel bir dergi yayımlama kararı alır. Böyle bir kararı alabilmesini sağlayan etken, *Severnıy Vestnik* dergisinin sekreterliğini yapan A. M. Yevreinova ile çalışmasıdır. İlk başlarda gençlere yönelik yayınlar yapan dergi, 1890'ların ortalarına doğru toplum ve edebiyat dergisi kimliğiyle bilinmeye başlar (Lapşina, 2015: 191). 1887 yılında *Severnıy Vestnik'in* yedinci sayısında "kadınların tarihi", "kadın sorunu", "kadınların eğitimi ve öğrenimi", "kadın emeği ve toplumsal faaliyet", "kadınların eğitim faaliyeti", "sanatta kadın" başlıklarının olduğu ayrı bir bölüme yer verilir (Semyuha, 2011: 40).

19. yüzyılın son çeyreğinde dergicilik faaliyetinde bulunan bir başka yazar, yayıncı ve çevirmen O. N. Popova'dır. Kendine ait özel bir yayınevi açmasıyla ve edebi-siyasi bir dergi olma özelliği taşıyan *Novoye Slovo'nun* yayımlanmasında aracılık yapmasıyla ön plana çıkar. Kadın hakları konusunda faaliyetlerde bulunan Rus yazar, çevirmen ve pedagoğ olan P. N. Arian ise bizzat kuruculuğunu yaptığı ve 1899 yılından itibaren *Pervıy Jenskiy Kalendar* adıyla yıllık yayımlanan kadın dergisinin redaktörlüğünü üstlenir. Dergide kadınların toplumsal statüsü, hukuki hakları, eğitim ve çalışma alanındaki sorunlarına ışık tutulmaya çalışılır. Aynı zamanda Rusya'daki kadınların yurtiçi ve yurtdışında yüksek öğrenim görebilmeleri için düzenli bilgilendirmeler yapılır. Bu bağlamda kolektif bir bilinç yaratımı sağlayarak kadınların kitle iletişim araçları sayesinde toplumda eğitilmiş kadınların oynadığı sosyolojik rolü göstermeyi amaçladıkları söylenebilir. Dergide yayımlananlar arasında kadınların kültürel, bilimsel ve toplumsal alana dair kaleme aldıkları deneme yazıları yer alır.

Sonuç

Rus edebiyatı tarihine bakıldığında 18. yüzyılın sonları 19. yüzyılın ortaları, kadınların yerel kapsamda dergicilik faaliyetleriyle ilgilendiği dönem olarak belirlenmiştir. Aydınlanma çağına uyum sağlayan kadınlar, 19. yüzyılın başlarından itibaren toplumsal ve kültürel hayatta yaşanan dönüşüm çerçevesinde edebi faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu kapsamda gerek şiir gerek nesir alanında eserler ortaya koymalarının yanısıra, çeviri faaliyetlerinde de yer almışlardır. Bu durumun ortaya çıkışında kültür, edebiyat, eğitim ve yayıncılık konularında yaşanan olayların etkili olduğu ve söz konusu sosyo-kültürel etkilerin dönem edebiyatına yansıdığı gözlenmiştir. Dergilerin edebi ve toplumsal yaşamda oynadığı rolün artmaya

başlamasıyla beraber, 19. yüzyıl Rus edebiyatının ilk çeyreğinin sonlarında “dergi çağı”nın başladığından bahsedilmiştir. Kadınların dergicilik faaliyetlerinin ortaya çıkış ve gelişim sürecinde Novikov’un ve Şalikov’un destekleri göz önünde bulundurulduğunda aydınlanmacı ruhu tam anlamıyla benimsedikleri ve bu evrede ne kadar önemli bir katkı sağladıkları anlaşılmaktadır.

Güncel bilgi edinme yolunun değiştiği 1830’lu yıllarda, kadınların tekelinde yürüyen edebiyat salonlarının ortaya çıktığı görülmüştür. Bu bağlamda dönemin önemli kadın şair ve yazarlarından Z.Volkanskaya, A.Yelagina, Ye.Rostopçina, K.Pavlova gibi isimlerin edebiyat salonu buluşmalarına ev sahipliği yaptıkları anlaşılmıştır. Kadınların edebi çalışmalarını yayımladıkları dergiler arasında *Moskovskiy Nablyutel*, *Sovremennik*, *Oteçestvenniye Zapiski*, *Moskvityanin*, *Galeteya*, *Severniye Sveti* ve *Vestnik Yevropi’nin yer aldığı belirlenmiştir*. Bu bağlamda gerek şiir gerek nesir alanında çok sayıda kadın yazar ve şairin 19. yüzyıl Rus edebiyatının gelişiminde etkin bir rol oynadıkları gözlenmiştir. Dönem edebiyatının ilk yarısında yayımlanan *Jurnal Dlya Milih*, *Kabinet Aspazii*, *Moskovskiy Zritel*, *Aglaya*, *Damskiy Jurnal*’ın kadın dergisi oluşumuna destek veren ve katkı sağlayan dergiler olduklarından bahsedilmiştir. Aleksandra İşimova tarafından *Zvezdoçka* ve *Luçi* adlı eğitim dergilerinin yayımlanması, kadınların kendi başlarına yayın faaliyetlerinde bulunduğu göstergelerinden biridir. Adı geçen dergilerin bilhassa genç kızlar ile çocukların eğitimlerine ve gelişimlerine yönelik olması, dergilerin işlevsel rolünü açıkça ifade etmektedir. 19. yüzyılın ilk yarısında faaliyet gösteren kadın dergilerinin, birkaç istisna haricinde, daha çok uzun soluklu olmadığı ve benzer temalara odaklanıldığı gözlenmiştir. Bunun nedeni öncelikle henüz olgunlaşmış bir kadın okuyucu kitlesinin var olmaması ve kadınlar tarafından yayın faaliyetlerini takip etme alışkanlığının oluşmamasıyla, aynı zamanda da yerel kapsamda yayınlar yapmaya çalışılmasında yayıncıların tecrübesiz oluşuyla ilişkilendirilmiştir.

19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan kadın hareketlerinin aktif bir hal almasıyla kadınların yayıncılık faaliyetlerinde işlevsel roller almaya başladıkları görülmüştür. Eğitimi doğrudan kültürel ve ekonomik açıdan etkileyen toprak köleliğinin 1861’de kaldırılmasıyla Petersburg’da Rusya’nın ilk ve tek “kadın yayıncılık kooperatifi” açılmıştır. Bu anlamda yaşanan söz konusu gelişme son derece önemli olarak değerlendirilmektedir. Böylelikle kadınların yeni sosyolojik düzene hızlı bir şekilde adapte oldukları ve özgürleşme yolunda verdikleri mücadelenin kazanımlarını elde etmeye başladıkları anlaşılmıştır. Kadınların toplumsal hayatın içinde özgürlükçü düşüncelerini daha iyi bir şekilde ifade edebilmek adına yayıncılık faaliyetlerine giriştikleri ve kısa süre içinde gözle görülür bir katılım sağladıkları gözlenmiştir. Yaptıkları yayınlarda feminizm kavramına, toplumun güncel sorunlarına ve kadınların toplumsal statülerine ilişkin konulara değindikleri belirlenmiştir. 19. yüzyılın son çeyreğinin başlarında daha önceden erkeklerin yöneticiliğini yaptıkları *Nedelya* gazetesi ve *Detskiy*

Sad dergisinin başına kadınların geçtiği görülmüştür. Bununla birlikte *Luçi*, *Zvezdočka*, *Rassvet*, *Jenskiy Vestnik*, *Severnıy Vestnik*, *Mir Bojiy*, *Drug Jensini*, *Perviy Jenskiy Kalender* gibi yeni dergilerin faaliyet göstermesine ön ayak oldukları ve katkı sağladıkları tespit edilmiştir. Söz konusu dergilerde kadınların toplumsal statüsü, hukuki hakları, eğitim ve çalışma alanındaki sorunlarına ışık tutulmaya çalışıldığından bahsedilmiştir.

Elde edilen tüm bu bilgiler ışığında 19. yüzyıl Rus edebiyatının gelişim sürecinde yayıncı, yazar, çevirmen gibi çeşitli kimliklerle dergicilik faaliyetlerinde bulunan ve yayınlar yapan kadınların hem halkın aydınlanmasını ve eğitilmesini sağladıkları hem de kadın hakları için mücadelede bulunmalarına bağlı olarak dönem edebiyatında etkin bir rol oynadıkları gözlenmiştir. Neticede 19. yüzyıl, özgürlüğü için mücadele eden bir kadın ruhu inşa etmiştir. Kadınlar bu mücadelenin bir parçası olarak kendi seslerini birincil ağızdan duyurabilmek için yayın faaliyetlerinde bulunmaya önem vermişlerdir. Bu çalışmanın Rus edebiyatı tarihinde kadınların şair, yazar, çevirmen, redaktör, yayıncı gibi farklı kimlikler elde etmelerinin toplumsal, siyasi ve kültürel olayların ışığında gerçekleştiğinin gösterilmesine bağlı olarak adı unutulmuş çok sayıda kadın sanatçının incelenmesine yönelik bir ilgi uyandıracığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Bannikov, N. V. (1979). *Vstup. st. i. biografiçeskiye oçerki v knige "Russkiye poetessi XIX veka"*. M.: İzdatelstvo Sovetskaya Rossiya.
- Faynşteyn, M. Ş. (1989). *Pisatel'nitsi puşkinskoy porı. İstoriko-literaturnıye oçerki*. L: İzdatelstvo Nauka.
- İnanır, E. (2008). *XVIII. yüzyıl Rus edebiyatı - I. Petro ve II. Katerina'nın kanatları altında*. İstanbul: İskenderiye.
- Klimova, D. M. (1963). O russkoy jurnalistike. *Literaturnoye nasledstvo*, Tom: 71, 311-330.
- Konyukova, M. L. (2019). Jenskaya jurnalistika v Rossii XIX. veka: temı i problemi. *Art logos*, No: 1(6), 31-38.
- Lapşına, G. S. (2012). *Jenskoye litso russkoy jurnalistiki*. M.: İzdatelstvo Media Mir.
- Lapşına, G. S. (2015). Fenomen jensini v istorii russkoy jurnalistiki. *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, Seriya 10, Jurnalistika, No: 6, 178-192.
- Lapşına, G. S. (2019). *İstoriya russkoy jurnalistiki. Vtoroya polovina XIX veka*. M: Aspekt Press.
- Lihaçeva, Ye. O. (1890). *Materialı dlya istorii jenskogo obrazovaniya v Rossii (1086-1796)*. SPb.: Tipografiya M. M. Stasyuleviça.
- Olçay, T. (2013). *Rus edebiyatında doğalcı okul*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Piyetrov-Enker, B. (2005). "Novıye lyudi" Rossii. Razvitiye jenskogo dvijeniya ot istokov do Oktyabrskoy revolyutsii." M.: İzd-vo Ros. gumanit.un-ta.
- Prohorova, İ. Ye. (2016). Russkaya jurnalistika XVIII-XIX vekov i genderniy analiz: vozmojnosti, zadaçi, "syujeti". *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, Seriya 10, Jurnalistika, No: 5, 130-143.

- Smeyuha, V. V. (2011). *Oteçestvenniye jenskiye jurnalı: istoriko tipologiçeskiy aspekt: monografiya*. Rostov-na-Donu: İzdatelstvo SKNTS VŞ YUFU.
- Stayts, R. (2004). *Jenskoye osvoboditelnoye dvijeniye v Rossii. Feminizm, nigilizm i Bolşevizm. 1860-1930*. M.: İzdatelstvo Rossiyskaya Politiçeskaya Entsiklopediya.
- Sütcü, G. (2019). *Çağdaş Rus edebiyatında L. Ulitskaya, L. Petruşevskaya ve T. Tolstaya'nın öykü sanatı*. İstanbul: Hiper Yayın.
- Titareva, L. D. (2015). *Jenskaya proza kak fenomen sovremennoy rossiyskoy kultury (na primere zabaykalskogo kraya)*. Kandidat kulturologii. Çita: Zabaykalskiy gosudartvenniy universitet.
- Üçgül, S. (2017). 18. ve 19. yüzyıl Rusya'sında sosyalleşme mekanları: Kadın edebiyat salonları. *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu*, C. 1, 19-28, Alanya, Türkiye.

"İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları" çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / *The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.*

Çıkar Çatışması Beyanı/ Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*